

ACC. N:R M. 15890:1-15.

Landskap: Småland

Upptecknare: Kerstin Kuvij

Härad: Handbörd

Berättare: Olle Franzen, Högby

Socken: Högby

Berättarens yrke: lantbrukare

Uppteckningsår: 1963

Född år 1910 i Öbbestorps gård, Ljungby sn.
(S. Högby lsd.)

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

När den nya tiden kom till bygden. s. 1-15.

LU F 73

Skriv endast på denna sida.

Luf 73 När den nya tiden kom till bygden

Bystämman förekommer i mindre omfattning. Så t.ex. i Valåkra by. Här i Huseby upphörde bystämman på 1850-talet då alla gårdar i byn sammanslogs till en gård. Byklubban finns kvar.

Första stora initiativet till jordbruksförbättringar togs av Hus-hållningssällskapet, som bildades 1811 eller 1812 här i Staby, Högsby för hela länet på initiativ av landshövding Le Grand. Det var herrgårdarna som var föregångare, t.ex. af Harmens på Berga. På 1870-talet började man med konstgödning på herrgårdarna. Först efter 2 eller 3 årtionden följde bondgårdarna efter. Ända till 1890-talet hade man haft ensidig spannmålsodling. Några år hade man betesmark på gårderna. Nu började man odla klöver och foderväxter åt djuren. Förr hade man mest slaktdjur och mycket oxar. Nu lade man an på mjölkkor i stor omfattning. På 1880-talet anlades flera gårdsmejerier. Det fanns ett på Berga gård och ett på Hanåsa. Men Berga gård betalade 500 kr för att Hanåsa skulle lägga ner sitt. Spannmålen sjönk kraftigt i pris då, ty mycket spannmål importerades från

*Huseby m.
Hanåsa lsd.*

*g. g. de la
Grange
/B.E*

Amerika. Därför fick man lägga om driften. 1898 grundades det första andelsmejeriet i Högsby. Då slutade gårdsmejerierna med verksamheten. Ända in på 20-talet skedde förändringar och یرهgel var det Hushållningssällskapen som tog initiativet.

Under slutet av 1880-talet sänktes Emån. Man fick då dubbla åkerarealer intill Emån. 1890-91 plöjdes betesängarna upp till åker. I stället tog man hagmarkerna till betesmarker. Af Harmens började dika på Huseby.. 1868-78 dikades all åker här. På 70- och 80-talet infördes mörpling. Enligt en anteckning från 1894 kunde cirkulationsbruket vara så: 4 års vall, 1 års råg, 2 år träda, 2 år vårsäd.

Hushållningssällskapen tog initiativ till de första järnplogarna på 1870-talet. Det var en smed i Rosenfors som gjorde dom. Hushållningssällskapet höll auktion på plogarna och gick emellan med betalning för att få ut dem till bönderna. Strax efter kom också harvar av järn. Lantbruksmöte hölls i Högsby på mitten av 1800-talet. Det hade stor betydelse för att lära bönderna att bäst sköta sin jord. Men det gick väldigt trögt i början och hushållningssällskapen klagade över att de inte fick bönderna

ACC. N:R M. 15890:3.FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

med sig. Herrgårdarna gick före med allt nytt. En lantbruksskola på Ruda gård hade stor betydelse kring sekelskiftet. 1918 grundades en lantmannaskola i Högsby som hade stort inflytande. Mycket viktiga är tidningar och böcker, men det var först in på 1900-talet som de fick sin stora betydelse, som de har kvar än.

Mycket gjordes inom kommunen på 1860-70-talet för att förbättra vägarna. Och än mer gjordes på 20- och 30-talen då en massa nya vägar anlades för att skaffa arbete till alla arbetslösa. Man använde fortfarande träaxelvagnar på 1870-80-talet. De gnisslade förfärligt och smordes med tjära och svarta skogssniglar. Vid mitten av 1800-talet gick man in för järnaxelvagnar och vagnar med järnhjul. På 1930-talet kom gummi-hjulsvagnarna.

Den första järnvägen i bygden var den i Berga som anlades 1871. Det var linjen Nässjö - Oskarshamn som gick där förbi. Nästa järnväg kom 1897 då Kalmar - Berga -banan anlades. På 1910-talet anlades en järnväg som nu skall läggas ner i sommar. Tidigare hade man kört massor av virke på foror till Mönsterås, Pataholm och Oskarshamn. Nu togs allt virke på järnvägen och det betydde större avverkningsmöjlighet och större

inkomster för bygden. Man fick också mer kontakt med yttervärlden, lärde känna nya moder och nya seder.

Posten sköttes av posthemman och gästgivargårdarna. Här i bygden låg poststationen i Staby. Posten kärdes dit med häst av en postiljon. Sedan fick man hämta posten där. En gång på 1870-talet rånades posten i Berga på 99-tusen kronor i kontanter, som dock kom tillrätta så när som på två tusen kronor. Gästgivaren i Staby var det som hade hand om posten. En gång i veckan kördes posten till Fågelfors.

Med järnvägarnas tillkomst miste gästgiveriet sin betydelse. Man hade fortfarande mycket skjutsar till Berga järnväg när den kom till 1897. Efter några år flyttades också posten till Berga 1899. 1898 upphörde skjutshället. För att skjutskarlarna körde flera mil fick de bara en krona i betalning.

Binäring i förm av skjutsning kom bort i samband med skjutshällets avskaffande. Då försvann de långa körslorna. Men man körde myrmalm från sjöarna till masugnen i Hornsö och de färdiga tackorna från Hornsö till Fågelfors, en sträcka på 3 - 4 mil. Masugnen upphörde 1860, men ända till

slutet av 1800-talet fortsatte körslorna till Fågelfors. Ända till bilarna blev allmänna har man haft binäring i form av skjutsning. Nu behöver man bara köra virket ner till bilväg.

Hemslöjden i bygden har varit obetydlig. Möbler och laggekärl gjordes hemma för eget bruk. Det var inte så mycket som gjordes för avsalu. Man kunde också beställa sina möbler hos snickaren. I början av 1900-talet växte det upp en väldig möbelindustri i trakten. Det var många förr som levde på vad de stickade och vävde. Det finns några få som fortfarande håller på med det.

Nog har man slutat med mindre lönande arbeten. Så har t.ex. alla torpställen som funnits försvunnit. I huvudsak har man istället gått över till industrin och servicindustrin. En del har emigrerat. Än läggs en massa lantbruk ner och folket flyttar in till samhällena eller till städerna där de går över till industri och handel. 1/3 bruksningsdelar finns kvar inom kommunen.

Orsakerna till emigrationen var den stora fattigdomen och svårigheten att dra sig fram här i landet. Ren utflyttningsepidemi utbröt när man

av tidigare utflyttade fick höra vilka möjligheter till utkomst som fanns i Amerika. På 1870- och 80-talen var det särskilt många som utvandrade. Självva avfolkningen hade inte så stor betydelse, men allvarligare var det att det var de duktigaste som reste bort. Redan på 1890-talet minskade emigrationen och var rätt obetydlig på 1900-talet, för att fullständigt upphöra på 30-talet.

Förr användes endast trä till byggnadsmaterial. Till början av 1800-talet täcket man taken med näver och torv, och på uthusen lade man breda relldragna bräder som tjärades. Torpstugorna bestod av ett stort rum, en liten kammare och kök. Bondgårdarna var större. Till omkring 1800 byggde man envåningshus, men sedan började man uppföra stora tvåvåningshus med mycket stora rum. Bjälkarna var synliga i taket. Cirka 1820 började man lägga tegel på taken. Under teglet lade man fortfarande näver. Förr fick en stuga stå så länge den kunde. När man byggde ny använde man alltid det dugliga virket från den gamla. Det var mycket arbete att göra virket i ordning, därför lagade man på det som gick. När man byggde hus använde man alltid kärning fur som höll i många hundra år. Man måste använda sig av material som fanns på gården. På naturhushållningens

tid rörde man sig inte med pengar och ville bara köpa det som var absolut nödvändigt.

I gamla tider hade man väggfasta sängar och bänkar längs väggarna. På 1800-talet blev det mer vanligt med flyttbara möbler. På 1860-, 70- och 80-talen när industrin slog igenom kom nya möbeltyper.

Tidigare bestod spisen av en öppen häll. På en trefot sattes grytan om den inte hängdes på en krok. Efter mitten av 1800-talet infördes järnspisarna. Järnspisarna krävde nya stekpannor och grytor med särskild botten som kunde sättas ner i spisarna.

Före 1800-talets början spikades lumpapp direkt på den timrade väggen. Den målades med en grundfärg, ofta grå. Vanligt att man sedan lade på någon stänkfärg. Man kunde också använda klichéer av trä att trycka mönster på pappen. Det var vanligt under 1700-talet, då man också brukade handmåla. Många använde inga tapeter. Väggarna var alldeles nerrökta. Sådana stugor fanns in på 1900-talet. Efter mitten av 1800-talet kom de fabriksgjorda tapeterna till bygden.

Den vanligaste drycken förr var hemmabryggd dricka. Till jularna

bryggdes drickat med enris. Till början av 1900-talet använde man också mycket honungsdricka. Och så brände man brännvin, som användes till maten var dag ända till 1870-talet. Det var mycket spartanskt med maten. Den bestod mest av grovt rågbröd, sill, potatis och sura lingon. Det var en mycket ensidig kost i gamla dagar. På slutet av 1800-talet när vete blev mer allmänt brukades också vetebullar i kosten. Men så sent som 1920 kunde det hända att äldre personer tyckte det var ett förfärligt slöseri, att äta vetebullar till vardags och sade: Om du äter vetebullarna nu, vad skall du då ha när du blir sjuk? Mjolk var naturligtvis mycket vanligt. Under nödår brukade man plocka knoppar från ek och hassel och bereda mjöl av dem som man sedan bakade bröd av. Det mesta var ersättningsföda som föll bort när tiderna blev bättre.

Julkalasen har urgamla traditioner. Då söp och åt man mer än man förmådde. Slakten brukade gärna komma samman i samband med julhelgen. Vidare hade man allmänt skördekalas. De börjar upphöra nu, men på vissa gårdar förekommer de än. På större gårdar bjöds då de anställda och på mindre gårdar var det släkt och grannar som kom samman. Man ordnade

gärna litet festliga ostagillan, och gjorde byk tillsammans. Dessa kalas är nu ur bruk.

Begravningar kallades för gravöl förr. När begravningsståget passerade förbi skulle man strö granris på vägen. Första dagen bjöds släkten till gravöl, andra dagen bjöds grannar och tredje dagen bjöds de som strött granris på vägen och torpare och backstugusittare. Så var det endast i förmögna hem, med där in på 1900-talet. Att förlägga begravningsmiddagen utanför hemmet började man med när hotellrörelsen kom till orten på 1890-talet. Men mer allmänt blev det inte förrän på 1930-talet.

En tradition som fortlever än vid bröllop är att dra björk. Lördagen före andra lysningssöndagen drogs en stor björk fram på gårdsplanen hos dem som skulle gifta sig. Många använde den stora björken att göra möbler av. De som varit med att dra björken skulle bjudas på traktering. Mest blev det kaffe och sprit.

Mycket vanligt vid slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var att ungdomen samlades vid något vägskäl eller på en bro och dansade till dragspelsmusik. Ännu tidigare anordnades lekstugor i hemmen. Där dansades

ACC. N:R M. 15890:10.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

till fiol. Dessa lekstugor var vanliga under slutet av 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet. Jonas Stolt brukade spela fiol vid lekstugorna.

Vid bröllop och vid midsommarstången träffade ungdomen samman och då tävlades i gamla idrotter, t.ex. lyfte man stora stenar, bröt arm och drog fingerkrok. Vid marknader var det ett omtyckt nöje att singla slant.

Förr träffades man på stora kalas, bondkalas. Det var byns människor som umgicks med varandra. Men nu ordnas det ju underhållning i allmänna lokaler och man åker bort för att träffa andra människor.

På gårdarna bodde tjänstefolket på gården och åt i husbondens kök. Tjänare och husbonde umgicks dagligen. Nu bor tjänaren för sig själv och har egen kost. Inget egentligt umgänge förekommer. Tjänaren får betalt för de timmar han arbetar. Förr kom hantverkarna hem till gårdarna. Det var mest skräddarna som gick omkring. De stannade en tid, tillverkade kläderna på platsen av tyg som man vävt på gården och drog sedan vidare. De kom kanske ett par gånger om året. Vid slutet av 1800-talet började man få besöka skomakaren och skräddaren i deras eget hem, och nu börjar dessa

ACC. N:R M. 15890: //.FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

hantverk fullständigt försvinna.

Vid början av 1800-talet var det sparsamt med tidningar. De blev inte allmänna i trakten förrän slutet av 1800-talet. Vid slutet av 1800-talet började man mer allmänt köpa böcker. De första böcker man köpte var bibeln, psalmboken och postillor. Vilde man köpa böcker fick man bege sig till Döderhultsvik, som Oskarshamn hette på den tiden. På Hanåsa marknad, som lades ner 1870-talet, förekom det också att man sålde böcker.

Arbetsvisor har förekommit i alla tider. Annars var det endast vid gudstjänsterna som det förekom gemensam sång. När folkrörelserna slog igenom blev det mycket vanligt med gemensam sång. Kring sekelskiftet kom de första Godtemplarlokalerna till orten. Frikyrkorörelsen hade ju också mycket sång. Fotoalbum blev vanliga kring 1850.

Ända till slutet av 1800-talet förekom inte böcker och tidningar, utan det var genom det muntliga berättandet som händelser fördes vidare. Ända till våra dagar har händelser från forntiden levat kvar i den muntliga traditionen.

ACC. N:R M. 15890:12.FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

För några årtionden sedan var de äldre förtfarande mycket vidskepliga och trodde blint på spöken, gastar, troll, skogsrå, tomtar och elaka andar. I gamla tider var djävulen en skrämmande verklighet. All denna övertro har avtagit med den ökade upplysningen, genom allmänna folkskolan och radio.

Förutom präst och klockare var det i gamla tider invalider och gamla knektar som hade hand om barnens skolundervisning. De besökte hemmen där de undervisade en tid. I första hand fick man lära sig läsa. I andra hand kom skrivning och räkning. Första skolan kom på 1840-talet. Barnen samlades då i sockenstugan. Skolan varade i 3 eller 4 månader. Läraren ambulerade mellan olika skolor. Med tiden upptog skolan allt längre tid, för att till sist pågå hela året. En och annan fick flytta över till läroverket i Kalmar. Men det blev inte vanligt förrän fram på 1900-talet.

I gamla tider samlades man på kyrkbacken om söndagarna långt innan gudstjänsten började. Det var samlingsplatsen, där träffade man bekanta. Där friades och gjordes upp om äktenskap. Ibland fick soldaterna ställa upp i full uniform på kyrkbacken för att det skulle bli litet festligare.

ACC. N:R M. 15890: /3.FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Detta fortsatte in på 70- och 80-talen. Förr var predikningarna mycket långa. De kunde räcka i flera timmar. Det var mycket vanligt att folk somnade i kyrkan. Kyrkvaktmästaren gick omkring och bankade med kyrkstöten framför den som somnat. Ett sätt att hålla sig vaken var att stoppa kryddor i näsan. Det var mycket stim och oljud under gudstjänsterna förr, särskilt på läktaren. Det fanns särskilda personer som gick omkring och kastade ut dem som väsnats värst. För svårare försyndelser fick man sitta i stocken.

Socknen var indelad i flera rotar. Varje höst hölls husförhör i alla rotarna. Då bjöds på mat och dryck, var och en fick läsa ett stycke ur Bibeln och prästen förhörde i bibelkunskap. Mantalsskrivningen sköttes samtidigt. Husförhör hölls vanligast i oktober.

Förr i tiden var dop i kyrkan det enda vanliga. Men sedan har man under flera årtionden hållit dop hemma, och nu är det åter modernt att döpa barnen i kyrkan.

Till på slutet av 1800-talet hade man inte någon särskild likvagn, utan kistan sattes på en vanlig hästskjuts med halvhäck. Anförvanterna

ACC. N:R M. 15890:14FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

var med och gick efter vagnen. När den döde lagts i graven, hjälptes alla åt med att skotta igen graven innan man for hem. Sedan kom likvagnen och då färdades alla sörjande med häst och vagn i ett långt tåg efter. Närmast likvagnen färdades släkten och sist grannarna. Den närmsta släkten skulle bära kistan vid huvudet. Numera är det särskilda bärlag som bär liken.

Att väckelsen spelat stor roll är klart.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet besökte man gudstjänsterna mycket allmant. Alla skulle gå. Gudstjänsterna varade också mycket längre än nu. Man läste också mycket i Bibeln och i postillorna. Ofta studerade man dem flera timmar varje dag. Man samspråkade också mycket om religiösa ting.

Tidigare var det inte syndigt att supa. Men med nykterhetsrörelserna och frikyrkorörelserna blev det syndigt bara att använda sprit. Att snusa ansågs också vara syndigt. Männen som blev religiösa och fick lägga av att snusa blev sjuka av att låta bli. Också att röka blev ansett som syndigt. Allt arbete på söndagen utom det nödvändigaste för

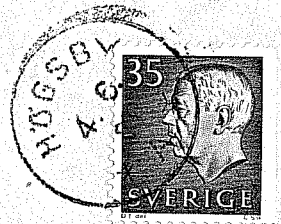
ACC. N:R M. 15890:15.

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

att sköta djuren och laga den egna maten ansågs syndigt av frikyrko-
folket. Man fick inte ens lov att virka eller sy.

M. 15890,

Bref. uppst.!

Fru Margit Eriksson

Folkhögskolan

Lund

ans: Alla försörjning Huvudgård, Högby

Prof. uppt. M. 15890.

d. 4. 5. 63

Bästa Fröben Kreij,

i Era uppteckningar från Högshy
ingår bl. a. en alldeles utmärkt
skildring efter lantbrukaren Olle
Franzén, Öblestors gård. Men
han är född så sent som 1910 och
trots detta ingår många uppgifter
från 1870-talet och ännu tidigare.
Här skulle man vilja ha upplys-
ning om hur Franzén fått dessa
uppgifter. Har han själv bedrivit
forskningar i arkiv? Eller finns det
någon tydlig förställning härom? Eller
har enbart muntlig tradition från främlingar
eller andra äldre personer eds tillgå.

Det skulle vara mycket värde-
fullt om Ni hade möjligheter eds

Skrivelser till arkivet böra sändas utan personadress.

Husby gård, Husby den 2/6 1963

Bref. uppB.

M. 15890.

FOLKLIVSARKIVET
Institutionen för folklivsforsk-
ning vid Lunds universitet

Fru Margit Inakson Folklivsarkivet, Lund.

Undertecknad vill härmed vara på professor Sigfrid Svens-
sons friga till fröken Margit och bifoga brev om sak.

Undertecknad är Husby hembyggsförings ordf. sedan
många år. Dessutom är jag ordf. i en av Husby kommun till-
satt redaktionskommitté för utgivande av bygdens historia
i bryform. Under detta mitt arbete har jag bedrivit omfattande
arkivforskningar. Sjätt del av inskick i boken med uppgifter
från bygden och även samtalat med äldre personer i bygden, som
haft itshilligt att meddela.

Styckningsfullt:
Olle Frangin

lämnas oss några uppgifter, antingen
om Ni själv hört om hans hällor eller
evnnt. kunde tilldriva honom härom.
Manuskriptet lämnar jag nu till
fru Johansson, som tar emot komplet-
terade uppgifter.

Med hälsning

Eder följande
tjfnidbered